

ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСІВ ВІД САМОВІЛЬНОЇ (НЕЗАКОННОЇ) ПОРУБКИ: УКРАЇНА В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Будяченко О.М.

У статті послідовно аналізується кримінально-правова охорона лісу від незаконної вирубки на території нашої держави від перших законодавчих актів до радянського періоду. На підставі дослідження літературних та законодавчих джерел вказується, що основи кримінально-правової охорони лісу від незаконної (самовільної) порубки зародилися в ранньофеодальний період існування нашої держави (X – XI ст.ст.). Подальший же розвиток лісового законодавства України і, зокрема, норм кримінально-правової відповідальності за самовільну порубку лісу, відбувався під впливом законодавства інших держав (Литви, Польщі, Австрії, Росії), що зумовлено низкою соціально-економічних і політичних чинників. Здійснений аналіз дав змогу дійти висновку, що деякі норми чинного на той час законодавства актуальні й нині та можуть бути використані для удосконалення чинного кримінального законодавства України.

Ключові слова: ліс, звичаєве право, кримінальне право, кримінально-правова охорона, самовільна порубка, злочин, покарання.

В статье последовательно анализируется уголовно-правовая охрана леса от незаконной вырубки на территории нашего государства от первых законодательных актов к советскому периоду. На основании исследования литературных и законодательных источников указывается, что основы уголовно-правовой охраны леса от незаконной (самовольной) порубки зародились в раннефеодальный период существования нашего государства (X – XI вв.). Дальнейшее же развитие лесного законодательства Украины и, в частности, норм уголовно-правовой ответственности за самовольную порубку леса, происходило под влиянием законодательства других стран (Литвы, Польши, Австрии, России), что обусловлено рядом социально-экономических и политических факторов. Проведенный анализ позволил сделать вывод, что некоторые нормы действующего в то время законодательства актуальны и сегодня и могут быть использованы для совершенствования действующего уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: лес, обычное право, уголовное право, уголовно-правовая охрана, самовольная порубка, преступление, наказание.

The article analyzes the criminal law protection of the forest from illegal logging in the territory of our state from the first legislative acts to the Soviet period. On the basis of the study of literary and legislative sources, it is indicated that the basis of the criminal law protection of the forest from illegal (unauthorized) tract originated in the early feudal period of the existence of our state (X – XI centuries). Further development of forest legislation in Ukraine, and in particular the rules of criminal liability for unauthorized felling of the forest, took place under the influence of the legislation of other states (Lithuania, Poland, Austria, Russia), which is due to a number of socio-economic and political factors. The analysis made it possible to conclude that some of the norms of the current legislation are relevant today and can be used to improve the current criminal law of Ukraine.

Key words: forest, customary law, criminal law, criminal law, unauthorized cutting, crime, punishment.

Актуальність теми дослідження. Розвиток виробництва і господарська діяльність, у процесі яких людина почала використовувати дедалі більшу кількість природних ресурсів, загострює увагу до екологічних проблем і, перш за все, до втрат значної частини лісових ресурсів. Адже довготривале, неповною мірою екологічно-обґрунтоване використання лісових ресурсів призвело до виникнення цілої низки екологічних проблем і прогресуючого зростання факторів екологічного ризику, що погіршує умови проживання людей. Серйозної шкоди екологічній безпеці завдають незаконні рубки лісу. Хижацькими рубками винищуються ліси особливо цінних порід, які знаходяться неподалік населених пунктів, упродовж доріг без екологічних вимог. Зазначене зумовлює необхідність дослідження витоків становлення і розвитку законодавства про кримінально-правову охорону лісів від незаконної порубки, адже накопичений історичний досвід (як позитивний, так і негативний) певною мірою можна і треба використати з метою вдосконалення чинного кримінального законодавства України, що сприятиме вирішенню сучасних проблем, пов'язаних з охороною цього стратегічно-важливого, як з екологічної, так і економічної точки зору, природного ресурсу.

Стан розробки дослідження: Окремі питання кримінально-правової охорони лісів від самовільної (незаконної) їх порубки в історичному аспекті були предметом розгляду багатьох вітчизняних і російських вчених-правників, як юристів-екологів, так і фахівців кримінального права. Серед цих досліджень можна виділити праці С.Б. Гавриша, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, О.С. Колбасова, М.Й. Коржанського, З.Г. Корчевої, О.І. Красова, В.К. Матвійчука, Н.А. Мирошніченко, В.Л. Мунтяна, В.О. Навроцького, Є.І. Немировського, В.І. Осадчого, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, О.В. Скворцової, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученко та ін. Утім, залишилося коло питань, які потребують подальшої розробки, оскільки частину досліджень виконано на базі кримінального законодавства, що діяло раніше, до того ж більшість опублікованих праць стосується досліджуваної проблеми лише фрагментарно.

Мета статті – простежити розвиток норм кримінально-правової відповідальності за незаконну порубку лісу в історичному аспекті від витоків становлення до радянського періоду та виявити факти, що її зумовлюють.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, стосовно періодизації українського законодавства загалом і кримінального зокрема варто зауважити, що вчені пропонують різні етапи його становлення і розвитку, залежно від історичних та політичних підстав державотворення України. Традиційно вчені, які займаються проблемами лісового права, виділяють два періоди розвитку лісового законодавства: дореволюційний та післяреволюційний. Проте, на нашу думку, історію становлення і розвитку кримінально-правової охорони лісів

від самовільної порубки, більш доцільно підрозділити на дореволюційний (тобто дорадянський), радянський та сучасний період. При чому кожен із цих періодів має свої етапи, що характеризуються особливостями кримінального законодавства в частині застосування карної відповідальності за цей вид злочину. Свої певні етапи має й дореволюційний, тобто дорадянський період розвитку кримінального законодавства взагалі, і щодо кримінально-правової охорони лісів від незаконної (самовільної) порубки зокрема. Цьому періоду приділяється увага у працях видатних науковців, зокрема: М.Б. Булгакова, М.Ф. Владимирського-Буданова, А.П. Гетьмана, М.С. Грушевського, Б.В. Кіндюка, В.М. Лешкова, В.І. Сергеевича, Д.І. Яворницького та ін.

Наприклад, аналізуючи юридичні джерела, що існували на межі XIX – XX ст., ми бачимо, що в одному з підручників кримінального права, виданому у 1865 р., історія розвитку російського кримінального права поділена на такі головні періоди: 1) з найдавніших часів до Уложення 1649 р.; 2) від Уложення до видання Зводу законів; 3) до сучасних часів [1, с. 149]. Однак варто звернути увагу, що зазначена періодизація стосується лише російського кримінального права. До того ж вона надто поверхнева і не дає змогу чітко визначити періоди становлення і розвитку кримінального права, що діяло на теренах України того часу. Разом із тим ця періодизація корисна тим, що охоплює XVIII – XIX ст. Цей період мав вплив на розвиток права на території нашої держави і підтверджує висновки про те, що лише у XVIII ст. російське право поширилося на територію України.

Натомість М.Ф. Володимирський-Буданов запропонував такі етапи розвитку кримінального законодавства: 1) кримінальне право «Руської Правди»; 2) кримінальне право Московської держави; 3) кримінальне право імперії [2, с. 294]. Як бачимо, вчений пішов значно далі у вирішенні проблеми періодизації кримінального законодавства. Вона більш точна, але, на жаль, тільки перший і третій етапи цієї періодизації можуть стосуватися українського законодавства. Певну спробу щодо періодизації розвитку кримінального права, але стосовно проблеми поняття злочину, здійснив П.К. Кривошеїн: 1) зародження ознак злочину (початок X – початок XVIII ст.ст.); 2) становлення і законодавчого закріплення поняття злочину; 3) соціалістичний етап розвитку поняття злочину [3, с. 4].

Можна полегшувати щодо кількості етапів розвитку кримінального законодавства, запропонованих вченими, однак всі зазначені погляди, хоча і сприяють розвитку науки кримінального права, все ж не можуть допомогти в поетапному вивченні витоків кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, зокрема щодо охорони лісів від самовільної порубки. Тому варто зупинитися на історіографії Михайла Грушевського [4, с. 1–736] й Ореста Субтельного [5, с. 112], яка ґрунтується на достовірних джерелах. На нашу думку, саме вона допоможе виявити та пояснити витoki кримінально-правової охорони лісів від самовільної порубки.

Як свідчать дослідження, 30–20 тис. років до н.е. (перший період – первіснообщинний лад) кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища була відсутня [4, с. 1–120; 5, с. 17–28; 6, с. 11–20; 7, с. 94; 8, с. 35; 9, с. 35; 10, с. 13–27]. Це пояснюється відсутністю державності, а отже, й кримінального за-

конодавства. Тому можна стверджувати, що з початку VIII ст. і майже до XI ст. не існувало юридичних обмежень на користування лісами та лісовою рослинністю, оскільки не було об'єктивної необхідності в прийнятті відповідних нормативних актів, у т. ч. кримінальної спрямованості [11, с. 1–2].

У другий період (часи родового ладу) до створення державності (X ст.) на Русі існувала система норм усного звичаєвого права. Дані щодо звичаїв східних слов'ян до утворення Київської Русі містяться в літописах і повідомленнях зарубіжних авторів [12, с. 14].

Однак письмених джерел, які б висвітлювали питання кримінально-правової охорони лісів, не зберіглося [1, с. 160; 5, с. 37–68], та й не могло бути. У процесі становлення повноцінної держави, окремі звичаї родового ладу, які можна було використовувати в інтересах пануючої верхівки, що формувалася, поступово трансформувались у норми звичаєвого права.

Але, як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, а й навіть згадки про будь-який конкретний закон, який регулював би відносини до XI ст. [13, с. 7 (Прокопий из Кесарии. Война с Готами. Кн. VII (III), гл. 14 § 22); 14, с. 37; 15, с. 17]. Тому пошук витоків кримінально-правової охорони природних ресурсів, зокрема, лісів, на території нашої держави необхідно починати з XI ст.

Таким чином, можна стверджувати, що перший період становлення і розвитку кримінально-правової охорони природних ресурсів, зокрема лісів, збігається з третім періодом розвитку кримінального законодавства нашої держави, що охоплює XI – XIV ст.ст. Таке положення знаходить своє підтвердження тому, що протягом XI – початку XII ст.ст. князі розпочали видавати законодавчі акти (статути) і навіть збірники законодавчих актів («Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Розширена руська правда» та ін. [13, с. 10–11].

Правові норми, які містилися у них, свято охороняли власність феодалів, встановлюючи кримінально-правову відповідальність за використання (добування) природних ресурсів, у т. ч. лісових дерев, у князівських угіддях без дозволу князя. Зокрема, людей нижчих станів карали навіть до смертної кари за вирубування лісу в князівських угіддях, а згодом і у володіннях інших аристократів, які займали особливе місце в ієрархії суспільства того часу. Посилення кримінально-правової охорони природних ресурсів, у т. ч. деревних лісових ресурсів, порівняно з родовим ладом, пояснюється намаганням феодала зберегти їх не тільки для себе, а й для своїх спадкоємців. Так, уперше про регулювання відносин щодо використання й охорони лісів згадується в законах Ярослава Мудрого «О церковних судах й земських ділах», в яких була лісоохоронна стаття, де зазначалося: «А ще кто сожжет лес чужой, или сечет деревья чужие, сугубо да осужден будет и рука его заменена будет» [16, с. 27]. Однак правові норми, що містилися у цьому законодавчому акті, були переважно запозичені з «Візантійських лісових законів» і не мали ефективного лісоохоронного значення [17, с. 131].

Деякі положення, що стосуються рослинного світу (дерев), містяться в ст.ст. 71, 72, 73 і 75 «Руської правди» (розширеній редакції), в якій вперше було введено право власності на лісові промисли, зокрема, бортництва (10 статей), а також встановлено штраф за крадіжку дров [11, с. 2]. Стародавня держава Київська

Русь уже в той час піклувалася про охорону рослинного світу, особливо деревних лісових ресурсів, оскільки в ст.ст. 71, 72, 73 та 75 цього писаного права йдеться не про тільки про крадіжку і про знищення дерев, а й про вирубку їх як таких, що знаходяться у природному стані (не виділених із природи). Наприклад, у ст. 73 йдеться про порубку дерев. Логічно, що кримінальний штраф 3 гривні (грн) призначався за знищення борті (ст. 75 цієї ж законодавчої пам'ятки) і, звичайно, за порубку лісу [18, с. 30–33]. Про це свідчить і санкція – півгривні штрафу за дерево, на якому знаходиться борть [13, с. 107–108].

Отже, аналіз вищезгаданих законодавчих актів дає підстави констатувати, що саме до цього часу належать витоки кримінально-правової охорони лісу від незаконної порубки.

Четвертий період, а для кримінально-правової охорони природних ресурсів – це другий період (XIV ст. – початок XVIII ст.), отримав в історії назву «Козацька доба». Це надто складний період для пізнання витоків кримінально-правової охорони окремих природних об'єктів, адже в праві України діяла велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням [20, с. 23]. Зокрема, на Західну Україну і Правобережжя поширювалася дія польських і литовських нормативних актів.

Щодо російського законодавства, на той час на території України воно не діяло. Проте у подальшому, починаючи з XIV ст., воно мало значний вплив на розвиток українського, як природоохоронного, так і кримінального, законодавства. Тому має сенс зупинитися на його аналізі, зокрема щодо кримінально-правової охорони лісів в Україні.

Значущим для розвитку лісового законодавства, отже, і кримінально-правової охорони лісів від самовільної порубки можна вважати той період, коли ліс одержав значення як джерело для задоволення державних потреб, особливо у військових цілях. Це початок XIV ст. і до XVI ст., коли для відбиття нападу ворожих сусідів були утворені засіки, тобто заповідні ліси військового значення уздовж південного кордону Русі [21, с. 1]. В 1485 р. уряд Російської імперії видав «Охоронну грамоту», згідно з якою заборонялась вільна вирубка лісу у визначених місцях. Однак російське лісове законодавство цього періоду було непослідовним. Так, в одних випадках дозволялось кожному рубати у всіх лісах «лишь бы только для себя, а не на продажу» [21, с. 1; 27, с. 27]. Разом із тим у засічних і заповідних лісах вирубка лісу не дозволялась.

На початку XVII ст. урядом царської Росії була видана грамота, відповідно до якої ліси віддавались під охоронний нагляд воєводам. У той час цар Олексій Михайлович видав наказ «Уложеніє», який передбачав стягнення за «насильницьке лісоснечтоження», пошкодження окремих порід лісу, за його самовільну вирубку, підпал тощо. У Соборному Уложенні 1649 р. визначався порядок використання лісових угідь та деревини, а також встановлювалася майнова відповідальність за порушення правил лісокористування [19, с. 219–223].

За правління Петра I природоохоронні заходи здійснювалися з жорсткою рішучістю, зокрема за порубку лісів у заповідниках карали смертю. Зокрема, Указом 1703 р. Петро I, були заповідані дубові ліси, у т. ч. Ле-

онтіїв Яр у Харківській губернії, а в 1710 р. Указом про охорону лісів вздовж берегів річок, Петро I зобов'язав описати всі ліси на відстані від великих рік 50 верст, а від малих – на відстані 20 верст. На цьому просторі заборонялось усім без винятку рубати дуб, клен, модрина, сосну та інші породи (заповідні дерева). За порушення норм, встановлених цим Указом, передбачався штраф: за порубку всякого дерева, крім дубу – 10 рублів (р.) за одне дерево, а за порубку дубу і за велику порубку інших заповідних дерев – смертна кара [21, с. 1]. Згодом така сувора відповідальність була пом'якшена Указом 1705 р. Пізніше всі укази і розпорядження, видані Петром I, утворили окремих звіт під назвою «Інструкція Обер-Вольдмейстеру» 1723 р. [29; 30, с. 15], суть якої полягала в розподілі дерев (порід) на заповідні й незаповідні, які росли вздовж річок: Волги, Оки, Дона, Дніпра тощо. За порубку дерев у заповідних лісах без дозволу, а також пошкодження дерев заповідних порід передбачався штраф 5 р., із них 2 р. надходили в казну, а 3 р. – охоронцю, який затримав порушника лісового законодавства. Але, якщо були зрубані дерева заповідних порід для здійснення ремонту екіпажу в дорозі, це не вважалося порушенням лісового законодавства. Вказана Інструкція стала історичною пам'яткою лісового законодавства, яка відіграла роль його систематизованого збірника.

Нечисленні норми, що стосувались кримінально-правової охорони лісів від самовільної порубки містив Артикул військовий від 26.04.1715 р. (військово-кримінальний закон) [22, с. 325–389]. Однак закони Московської держави того часу не були поширені на Україну [20, с. 29]. Законодавчі ж акти місцевої автономної влади стали джерелом українського права тільки після возз'єднання України з Росією.

У Запорізькій Січі більша частина відносин з охорони природних ресурсів, зокрема, лісів, регулювалася на той час нормами звичаєвого права. Варто зазначити, що користуватися лісовими ресурсами у Запорізькій Січі для власних потреб мали право лише козаки та піддані Війська Запорозького. Однак своїх кримінальних законів щодо охорони природних ресурсів у Запорізькій Січі не було. Покарання, як правило, призначалося на основі звичаєвого права [23, с. 156]. Разом із тим варто зазначити такі історичні пам'ятки цього періоду, як Універсал Б. Хмельницького про заборону козакам «робити шкоду» в лісах Київського Михайлівського Золотоверхого Монастиря (22.11.1849 р.), Указ І. Скоропадського про заборону вирубки лісу (02.07.1721 р.), Універсал Данили Апостола про заборону рубки лісу поблизу Гадяча (1727 р.), Указ К. Розумовського про заборону рубки лісу, що використовується для виробництва поташу (1761 р.) [24, с. 21, 49; 25, с. 104, 105; 26]. Зрозуміло, що кримінальне право й органи, які чинили правосуддя в Січі Запорізькій та навкруги неї, не були вільні від впливу найближчих держав і народів. Разом із тим варто погодитися з Б.В. Кіндюком, який зазначає: «<...> правотворчі ідеї козацтва у сфері охорони лісів у цей час перебували на стадії початку створення власних правових інститутів» [27, с. 169–170]. Ці ідеї надали відбилися у «Законі про ліси УРСР» від 10.01.1919 р. [28, с. 59].

За доби гетьмана І. Мазепи чинність вищезгаданих законодавчих актів продовжувала діяти на території України, хоча дедалі більше на наш простір поширюва-

лася дія царського законодавства Росії [23, с. 157–177]. Цей час характеризується відсутністю витоків кримінально-правової охорони природних ресурсів. Джерелом лісового законодавства України було російське законодавство, яке тісно пов'язане з історією Російської імперії, в складі якої Україна перебувала протягом трьох століть.

П'ятий період розвитку кримінального права в історії нашої держави, а для кримінально-правової охорони природних ресурсів – третій (XVIII ст. – початок XIX ст.) дістав назву «Під імперською владою» [23, с. 178–221]. Починаючи з XVIII ст. основним джерелом регулювання природоохоронних відносин, лісових зокрема, були нормативно-правові акти Російської імперії у формі статутів, указів, військових артикулів тощо. У цей період імперські та місцеві закони були спрямовані на заборону вирубки лісів та передбачали жорстокі покарання за порушення вказаних у них правил.

Витоки кримінально-правової охорони лісів від самовільної порубки знаходимо у «Зводі законів кримінальних» за 1842 р. та «Соборному уложенні» 1649 р., які почало діяти на території України на початку XVIII ст. [19, с. 76–443; 31, с. 97].

Необхідно зазначити, що на цей період самовільна порубка лісу належала до складу незначних злочинів, які посягали на навколишнє природне середовище. В подальшому, як і інші незначні злочини цієї категорії, витоки яких формувалися раніше, самовільна порубка лісу була перенесена з «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 р. [32] до «Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р. [33, с. 402–414]. Згідно зі ст. 154 вказаного Статуту, за самовільну порубку лісу передбачалося покарання: у перший і другий раз – грошове стягнення, яке дорівнює подвійній ціні самовільно зрубаного лісу; в третій або більше разів – теж стягнення й ув'язнення від 1 до 6 місяців та ін. [19, с. 402–414; 33, с. 402–414].

Після скасування кріпосного права порушення правил лісокористування з боку селян набули масового характеру. Для ведення господарства селяни мали гостру потребу в деревині, купити яку вони були не в змозі, що штовхало їх на шлях правопорушень. З іншого боку, високе оподаткування лісових угідь [23, с. 23] провокувало поміщиків масово вирубувати ліси й переводити звільнені площі в розряд сільськогосподарських угідь. Відсутність природоохоронних законодавчих норм призвела до скорочення українських лісів у період із 1861 до 1888 р. з інтенсивністю 25 700 га/рік. [24, с. 102]. Усвідомлення російським урядом небезпеки масового винищування лісів стало причиною видання «Положення про збереження лісів» 04.04.1888 р. [34, с. 148–155], яке стало основним нормативно-правовим актом, що регулював відносини з приводу лісів на українських землях у складі Російської імперії і ставив найважливішим завданням припинення спустошливих рубок лісу. Однак кримінально-правові заходи того періоду не змогли відіграти ефективної лісоохоронної ролі.

Винищення лісів призвело до значного зменшення лісистості України, особливо східної території. Тільки за період із кінця XVII ст. до 1913 р. лісистість Полтавської і Харківської губерній зменшилась з 14,4 до 6,8%, а по Чернігівській і Київській – з 37,3 до 15,3% [35].

І, зрештою, шостий період, а для кримінально-правової охорони природних ресурсів – четвертий, охо-

плює кінець XIX ст. – початок XX ст. Для цього періоду характерна розробка цілої низки норм, що передбачали відповідальність за самовільну порубку лісу, але більша частина з них не була прийнята. Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. [36], яке так і не набуло чинності, злочини проти навколишнього природного середовища і проступки передбачалися в основному в гл. 9–11. До них належало й таке діяння, як вирубування лісовласником або особою, якій надано право розпоряджатися лісом, сироростучого лісу або викорчовування пеньків чи коріння у випадках, коли таке вирубування або корчування заборонене законом або обов'язковою постановою, або є порушенням відповідних правил (ст. 255). Покарання за цей злочин передбачалося у виді грошової пені, яка дорівнює цінності зрубаного або викорчованого лісу, визначена місцевою лісовою таксою та ін. [36].

Варто зауважити, що положення, відображені в Кримінальному уложенні 1903 р., мали і мають істотне значення для вдосконалення чинного кримінального законодавства, в частині застосування кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу.

Висновки. На підставі проведеного аналізу історичних пам'яток українського законодавства дорадянського періоду можна зробити такі висновки. Формування лісоохоронного законодавства, у т. ч. щодо кримінально-правової охорони лісу від самовільної порубки, на території сучасної України дорадянського періоду (XI ст. – початок XX ст.) відбувалося досить складно. Його характерними рисами були: непослідовність; фрагментарність; розрізаність; велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням. Головною же вадою була відсутність єдиного нормативного масиву лісоохоронного законодавства, а також єдиного підходу до врегулювання відносин у частині кримінально-правової охорони лісу від самовільної порубки.

Література

1. Бернер А.Ф. Учебник уголовного права. Часть общая. СПб., 1865. 126 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1995. 640 с.
3. Кривошеин П.К. Преступление историческое исследование. К.: УАВД, 1993. 75 с.
4. Грушевский М.С. История Украины Руси: В 11 т., 12 кн. (Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.). К.: Наукова думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). Т. 1. 736 с.
5. Субтельний О. Україна: Історія (Пер. з англ. Ю.І. Шевчука). К.: Либідь, 1991. 512 с.
6. Крип'якевич І. Історія України: 2-е вид., перероб. і доп. / Упоряд. Є. Гринів / І. Крип'якевич, М. Дольницький. Львів: Меморіал, 1991. 366 с.
7. Рибалка І.К. Історія України. Дорадянський період: Підручник. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Вища школа, 1991. 607 с.
8. Хазанов А. Социальная история скифов, основные проблемы развития древних кочевых евразийских степей. М.: 1973. 94 с.
9. История государства и права Украинской ССР: в 3-х т. / Редкол.: Б.М. Бабий (гл. ред.) и др. К.: Наукова думка, 1987. Т. 1. 317 с.
10. Дорошенко Д.І. Нариси історії України: в 2-х т. Т. 1: (до половини XVII ст.). К.: Фірма «Глобус», 1992. 238 с.
11. Блошенко Е.Є. Становлення та розвиток законодавства в сфері рослинного світу. Проблеми законності. 2004. № 126. С. 1–2.

12. Повесть временных лет: Ч. 1. М., Л.-град: Изд-во АН СССР, 1950. 45 с.
13. Памятники Русского права / Под ред. С.Ю. Юшкова; Сост. А.А. Зимин. М.: Юр. лит., 1952. Вып. 1. 561 с.
14. Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки соц. полит. истории (отв. ред. В.В. Мавродин). Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. 256 с.
15. Греков Б.Д. Киевская Русь. Л.: Госполитиздат, 1953. 568 с.
16. Бобров В.Р. Вольные охотники и землекопы. Лесная промышленность. 1991. № 6. С. 27.
17. Лазаренко Я. Розвиток лісового законодавства України. Право України. 2003. № 2. С. 131–135.
18. Котов Н.С. Названия русских бортовых знамен – историко-лингвистический источник (Исследование по лингвистическому источниковедению). М.: Наука, 1963. 110 с.
19. Российское Законодательство X – XX веков. В 9-ти т. Т. 3: Акты Земских соборов [отв. ред. А.Г. Маньков]. М.: Юр. лит., 1985. С. 76–443.
20. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 170 с.
21. Романовский Н. Курс русского лесного законодательства. Спб, 1881. С. 1.
22. Российское законодательство X – XX веков: Тексты и комментарии: В 9 т. Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма [под общ. ред. О.И. Чистякова; отв. ред. Е.И. Индова]. М.: Юрид. лит., 1986. 512 с.
23. Січинський В. Чужинці про Україну. Львів: Фірма «Довіра», 1992. 256 с.
24. Генсірук С.А. Історія лісівництва в Україні: навч. посіб. / С.А. Генсірук, О.І. Фурдичко, В.С. Бондар [ред. С.А. Генсірук]. Львів: Світ, 1995. 424 с.
25. Грозовський І.М. Охорона природи в Запорозькій Січі. Право України. 1997. № 12. С. 103–105.
26. Борейко В.Е. История охраны природы Украины, X век – 1980 г.: 2-е изд., доп. Киев: КЭКЦ, 2001. 544 с. (История охраны природы. Вып. 24).
27. Кіндюк Б.В. Правові засади охорони лісів на землях козацької України. Право України. 2009. № 8. С. 169–170.
28. Ткач А.П. Нариси з історії держави і права Української РСР: в 3 вип. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. Вип. 1. 178 с.
29. Печуляк В.П. Відносини у сфері лісового господарства: організаційно-правові аспекти державного регулювання: моногр. Ірпінь: НУДПС України, 2011. 362 с.
30. Єгорова Т.П. Охорона лісів за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз: дис. ...канд. юр. н. 12.00.06. Х., 2015. 226 с.
31. Российское законодательство X – XX веков: Тексты и комментарии: В 9 т. Т. 2: Зак-во периода образования и укрепления Русского централизованного государства. [под ред. О.И. Чистякова; отв. ред. А.Д. Горский]. М.: Юр. лит. 1985. 520 с.
32. Российское законодательство X – XX веков: Тексты и комментарии: В 9-ти т. Т. 6: Зак-во первой половины XIX века. М.: Юр. лит., 1985. 432 с.
33. Российское Законодательство X – XX веков. В 9-ти т. Т. 8. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 г. М.: Юр. лит., 1991. С. 402-414.
34. Полное собрание законов Российской империи: Собр. 3-е. Т. VIII. Положение о сбережении лесов. СПб.: Гос. тип., 1888. № 5120. С. 148–155.
35. Большая Советская Энциклопедия (БСЭ) в 30 т. 3-е изд. Т. 14. М.: Из-во: «Советская энциклопедия», 1973. 624 с.
36. Уголовное Уложение 1903 г. СПб.: Сенатская типография, 1903. 598 с.

Будяченко О. М.,

*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ*